

УДК 347.961(477)"1864"

Борис Георгійович ГОЛОВКО,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-5722>

НОТАРІАТ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 Р.

Не підлягає сумніву, що судова реформа 1864 г. стала надзвичайно важливою подією для удосконалення вітчизняного судоустрою і судочинства. Правосуддя поступово почало перетворюватися на реально існуюче явище, крок за кроком долаючи рутинні залишки старої станової, вкрай несправедливої судової діяльності.

Одною зі складових реформи стало удосконалення організації нотаріату, як правоохоронного органу і нотаріальної функції, як дуже корисної і суспільно затребуваної. Фактично з середини XIX ст. нотаріат стає обов'язковим атрибутом у найважливіших сферах економічного і соціального життя на території українських губерній у складі Російської імперії. У дореформений період правові засади нотаріальної діяльності визначалися частиною першої X тому Зводу Законів Російської імперії. Всі чинні угоди поділялися на кріпосні і явочні. Обов'язковому здійсненню кріпосним порядком підлягали угоди з нерухомістю, купівля-продаж кріпаків, деякі види заповітів, позовні листи. Протягом XVIII – початку XIX ст., так звані, кріпосні справи перебували у віданні як судових установ, так і адміністративних відомств. Це породжувало безконтрольність і, відповідно, численні зловживання, що негативно впливало на становище і розвиток цивільно-правових відносин. Так, в повітах існували кріпосні відділення, в яких працювали кріпосні переписувачі і наглядчі, які складали акт, потім передавали його до суду для підтвердження правильності документа і відсутності протизаконних проявів. Суд накладав резолюцію на документі «Зробити за законом» і повертав акт наглядчачу, який вносив його у кріпосні книги [1, с. 71]. Повітові суди реєстрували купчі і заставні на нерухоме майно, позики тощо. Міські магістрати також виконували певні нотаріальні функції: записували доручення, фіксували контракти, реєстрували векселі [2, с. 58]. Нотаріуси, які з кінця XVIII ст. почали фіксувати торговельні угоди, обирались міщанами з колишніх купців за умови їхньої грамотності і наявності певного досвіду комерційної діяльності [1, с. 70]. Контроль за веденням маклерських книг і відрахуванням грошей у міську скарбницю здійснювався Казенною палатою і магістратом. Оспорити векселі можна було, звернувшись до словесного суду.

Внаслідок прийняття судових статутів і Тимчасового положення про нотаріальну частину 1866 р. ситуація почала змінюватися на краще. До речі, основою нотаріального положення слугували відповідні законодавства Франції і Австрії, що дозволило А. Фемеліді – визнаному авторитету з історії нотаріату – зазначити, що «доводилося перекроювати чужоземні зразки відповідно до вимог російського життя» [1, с. 74]. Дослідники звертають увагу, що при розробці положення виникли певні дискусії щодо ступеню самостійності нотаріату – або повна незалежність від суду, або включення нотаріату у судову систему. Перемогли «самостійники», і нотаріат, за західним зразком, утворився як самостійний інститут зі значним і незалежним від інших установ об'ємом повноважень [3].

Нотаріуси повинні були відповідати певним вимогам – російське підданство, повноліття, не мати щодо себе судових вироків, не обіймати посад на державній або громадській службі. Особа, яка бажала стати нотаріусом і відповідала вимогам, подавала заяву голові окружного суду. Потім призначався екзаме́н на знання законодавства і особливостей нотаріального діловодства, і вносились грошова застава розміром від 2 до 6 тисяч руб., як гарантія компенсації на випадок помилкових дій з боку нотаріуса. Після затвердження на посаді нотаріус надавав до нотаріального архіву зліпок своєї печатки і зразок свого підпису та приносив урочисту присягу [4, с. 143].

Нотаріуси поділялись на старших і молодших. Старші перебували на державній службі, мали вищу юридичну освіту, завідували нотаріальним архівом, затверджували акти, пов'язані з відчуженням майна і одержували твердий оклад. Згідно з Положенням про нотаріат, старший нотаріус затверджував: купчі, дарчі, угоди по розділу майна, інші угоди й акти про нерухоме майно. Від внесення застави старший нотаріус звільнявся. Молодші нотаріуси працювали у своїх приватних конторах [5, с. 170]. У тих місцях, де не було можливості призначити нотаріусів або не було бажаючих осіб, їхні обов'язки покладалися на мирових суддів. Труднощі у підборі кадрів

виникали не тільки через високу по тим часам майнову заставу, але й досить невиразне становище нотаріуса як службовця: він був «особою вільної професії», за винятком старшого нотаріуса, ні платні, ні пенсії від держави йому не виплачувалося [1, с. 122]. Контролювали діяльність нотаріусів судові органи: «суд наглядає за виконанням всіма нотаріусами своїх обов'язків, має право контролю і ревізії книг, відпустки й звільнення нотаріусів за недогляди по їхній службі» [1, с. 170]. За невиконання нотаріусом покладених на нього обов'язків по його необачності, недбалості або неухважності, як правило, за судовим вироком, наставала відмова від посади, за зловживання повноваженнями – арешт і тюремне ув'язнення. Однак, як відзначали сучасники, «випадки явних зловживань з боку нотаріусів були досить нечасті» [6, с. 233].

Нотаріуси засвідчували різні акти, протести, копії, оформляли позикові зобов'язання, доручення, договори, приймали на зберігання документи і виконували інші дії за Положенням про нотаріальну частину 1866 р. Всі акти, які засвідчувалися нотаріусом, називалися нотаріальними, а акти старшого нотаріуса – «крепостними актами» або «крепостями». Нотаріус зобов'язувався дотримуватися службової таємниці, не розповідаючи про справи під загрозою кримінальної відповідальності. Оскільки нотаріус не одержував утримання від скабниці, закон надав йому право за кожен нотаріальну дію стягувати плату у свою користь за згодою із клієнтом або за особливою таксою, якщо така угода не була досягнута. Розмір винагороди встановлювався за узгодженням Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства фінансів, після чого затверджувався імператором. Також Положення 1866 року не передбачало структурної організації нотаріусів. Відсутнім був і корпоративний захист прав нотаріусів, що давало сучасникам підставу наголосити, що нотаріат в Російській імперії не відповідає тому високому положенню, що посідає в Європі [6, с. 235].

Отже, безумовним позитивом стало упорядкування статусу і компетенції нотаріусів згідно з загальною концепцією судової реформи. Відносними недоліками вважаємо високий майновий ценз, відсутність вимоги про обов'язкову вищу юридичну освіту, невизначеність винагороди за їхню діяльність, недостатній правовий і корпоративний захист нотаріусів.

Список бібліографічних посилань

1. Фемелиди А. М. Российский нотариат. История нотариата и действующее нотариальное положение 14 апреля 1866 г. СПб., 1902.
2. Тараканова Н. Г., Родина С. В. Нотариат в системе правовых учреждений дореволюционной России: провинциальный акцент. *Нотариус*. 2010. № 4. URL: <http://center-bereg.ru/j1290.html> (дата звернення: 10.03.2019).
3. Мхитарян Л. Ю. Влияние судебной реформы на становление органов нотариата в Пермской. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2012. Вып. 2 (16). URL: <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/vypusk-2162012/19-2010-12-01-13-31-58/-2-16-2012/442> (дата звернення: 10.03.2019).
4. Узаконода, изданные в пояснение и дополнение к Судебным Уставам 1864 г. СПб., 1873. № 64.
5. Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2005.
6. Трофименко Є. В. Минувле та сучасність нотаріату в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2001. Вип. 10. С. 233–235.

Одержано 19.03.2019

УДК 372.42

Олександр Миколайович ГОЛОВКО,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1770-9027>

ФОРМУВАННЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВООХОРОНИ В ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Правоохоронна функція держави належить у теорії права до найбільш складних щодо розуміння та визначення її змісту.

По-перше, у герменевтичному сенсі її зміст поєднаний із розумінням співвідношення правоохоронної та каральної функцій. В сучасних наукових реаліях більшість найбільш